

УДК 351.858+316.73:316.752
DOI 10.32461/2226-3209.1.2023.277625

Цитування:

Биркович Т. І. Технології впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни: соціокультурний аспект. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2023. № 1. С. 9–14.

Биркович Тетяна Іванівна,
доктор наук з державного управління,
професор Київського національного
університету культури і мистецтв
<https://orcid.org/0000-0003-3276-2029>
byrkovychtetiana@gmail.com

Byrkovych T. (2023). Technologies of Influence on Mass Consciousness in Conditions of Informational Hybrid War: Sociocultural Aspect. *National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts Herald: Science journal*, 1, 9–14 [in Ukrainian].

ТЕХНОЛОГІЇ ВПЛИВУ НА МАСОВУ СВДОМІСТЬ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Мета статті – розглянути технології впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни та виявити роль соціокультурного чинника в цих процесах. **Методологія дослідження** ґрунтується на застосуванні сукупності методів, а саме: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу для з'ясування сутності технологій впливу на масову свідомість. Також застосовано структурно-функціональний і системний методи щодо вивчення концепції «м'якої сили» (Дж. Най) як технології непрямого впливу на політичні й соціальні процеси, що ґрунтується на використанні культури як інструменту досягнення цілей у площині загальних наративів і суспільних цінностей; застосування методу синтезу та культурологічного методу дало змогу комплексно розглянути означену проблематику й досягнути відповідних результатів. **Наукова новизна** полягає в систематизації та узагальненні основних тенденцій щодо технологій впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни з акцентуванням на культурній компоненті, зокрема масовій культурі. **Висновки.** Сучасні комунікаційні та мережеві технології виявилися найбільш ефективними й мобільними інструментами гібридної війни між ворогуючими сторонами, незалежно від дієвості військового втручання та сучасної зброї, що використовують різні держави. Інформаційну війну як багатоконпонентне явище продовжують активно використовувати як інструментарій пропаганди та маніпулятивних дій, спрямованих на вплив на все населення країни в широкому розумінні, а також на активні громадські й політичні еліти з метою дестабілізації загальної ситуації. Також у процесі маніпулятивного й сугестивного впливів використовують культурні структури та засоби, здатні транслювати відповідні цінності й наративи. Важливим інструментом і технологією впливу на суспільну свідомість в умовах інформаційної гібридної війни є масова культура, що завдяки гнучким культурним матрицям спроможна охоплювати великі аудиторії та діяти як «м'яка сила».

Ключові слова: масова свідомість, маніпулятивний вплив, «м'яка сила», масова культура, соціокультурне середовище.

Byrkovych Tetiana, Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Kyiv National University of Culture and Arts
Technologies of Influence on Mass Consciousness in Conditions of Informational Hybrid War: Sociocultural Aspect

The purpose of the article is to consider the technologies of influence on the mass consciousness in the conditions of informational hybrid war and to reveal the role of the socio-cultural factor in these processes. **The research methodology** is based on the application of a set of methods, such as: theoretical generalisation, analysis and synthesis to clarify the essence of technologies influencing mass consciousness. The research also uses structural-functional and systemic methods to study the concept of "soft power" (J. Nye) as a technology of indirect influence on political and social processes, which is based on the use of culture as a tool for achieving goals in the plane of general narratives and social values. The application of the synthesis and cultural method allow to comprehensively consider the given problem and achieve relevant results. **The scientific novelty** consists in the systematisation and generalisation of the main trends regarding the technologies of influence on mass consciousness in the conditions of the informational hybrid war with an emphasis on the cultural component, in particular mass culture. **Conclusions.** Modern communication and network technologies have proven to be the most effective and mobile tools of hybrid warfare between warring parties, regardless of the effectiveness of military intervention and modern weapons used by various states. Information warfare, as a multi-component phenomenon, continues to be actively used as a toolkit of propaganda and manipulative actions aimed at influencing the entire population of the country in a broad sense, as well as active public and political elites with the aim of destabilising the general situation. Moreover, in the process of manipulative and suggestive influences, cultural structures and means are used, capable of broadcasting the corresponding values and narratives. An important tool and

technology for influencing public consciousness in the conditions of the information hybrid war is mass culture, which, due to flexible cultural matrices, is able to reach large audiences and act as "soft power".

Key words: mass consciousness, manipulative influence, "soft power", mass culture, socio-cultural environment.

Актуальність теми дослідження. Загальносвітова міжнародна обстановка початку XXI ст. характеризується гострими протиріччями, що виникають з приводу володіння і використання геостратегічних (територіальних, сировинних, паливно-енергетичних, людських, продовольчих, екологічних) ресурсів. На цьому тлі питання забезпечення національної безпеки і реалізації національних інтересів набувають особливої гостроти й актуальності, відповідно держави вступають в складну систему міждержавної взаємодії. Сьогодні одним з найбільш дієвих інструментів взаємодії у сфері здійснення національних інтересів є сфера міждержавної протидії численним загрозам в інформаційній сфері. Розвиток науки й техніки, інформаційно-комунікаційних технологій відкриває фактично необмежені можливості надання прихованого несилового впливу на людину, суспільство та держави, що дає змогу вирішувати завдання гарантування національної безпеки й реалізації національних інтересів.

Друга половина XX століття ознаменувалася появою принципово нової зброї – інформаційної, відповідно, виник і новий вид війни – інформаційна війна. Якщо до появи інтернету ведення інформаційної війни обмежувалося доступом до ЗМІ, то з поширенням всесвітньої мережі кордони між територіями зникли – і протидія сили отримали можливість вторгтися в інформаційний простір, соціальні структури та державну політику.

Інформаційна війна – це цілеспрямовані дії, направлені на досягнення інформаційної переваги шляхом здійснення впливу та завдання шкоди інформацією, дезінформацією комунікаційних процесів та інформаційних систем противника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів і систем.

Методи інформаційної війни, які застосовують протидія сили, представлені методами пропаганди та контрпропаганди. Методи пропаганди націлені на те, щоб донести до населення необхідні ідеї про діяльність органів державної влади, сформувати на певній ділянці інформаційного простору потрібну інформацію. Відповідно, методи контрпропаганди спрямовані на дискредитацію ідей численних опонентів, руйнування шкідливої інформації та недопущення її виникнення в подальшому.

В умовах гібридної війни потрібен інститут спеціальної пропаганди, фактично контрпропаганди з відповідною функціональною методологією. Особливе соціальне завдання в умовах інформаційної війни повинні виконувати національні мас-медіа.

Аналіз досліджень і публікацій. Питання вивчення різноманітних (переважно маніпулятивних) впливів на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни має значний корпус наукових робіт, особливо з огляду на актуальність цієї проблеми для українського наукового й експертного середовища. Варто згадати праці А. Близнюк, В. Горубліна, О. Дарморіз, Д. Дубова, Є. Магди, Б. Парахонського, І. Руценка, Г. Яворської та ін. Разом з тим, проблема не вичерпується та потребує подальшого вивчення, особливо з виокремленням соціокультурної складової, акцентуванням на ролі маскультури в процесах гібридного впливу на суспільну свідомість та ідентичність.

Мета роботи – розглянути технології впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни та виявити роль соціокультурного чинника в цих процесах.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку суспільства характеризується зростанням ролі інформаційної складової, оскільки саме інформаційна інфраструктура аналізує, синтезує та поширює інформацію і регулює багатомірні суспільні відносини. Крім того, з кінця XX століття численні міжнародні конфлікти відбувалися з використанням невійськових інструментів впливу, зокрема інформації, що дало змогу окреслити параметри гібридності та гібридної війни, які стали викликом усталеному співіснуванню багатьох країн світу. Фундаментальною основою інформаційного протистояння є інформація та комунікація, яка є основою всього, що надалі буде вважатися інформаційною війною. Інформаційні війни, які стали новим явищем XXI століття, найтісніше пов'язані з використанням та інтерпретацією інформації, її контекстним використанням, необхідним дозуванням відповідно до конкретної ситуації, політики, ідеології тощо. Поводження з інформаційною війною передбачає використання двох видів зброї: програмно-технічної та соціально-психологічної. Технології масових маніпуляцій –

це соціальні технології інформаційно-психологічного, явного та прихованого управління психікою, діями, поведінкою людини та груп людей різної кількості, а також формування їхніх ідей, смаків, потреб та цінностей, що мають репресивний вплив на об'єкт. Найважливішим структурним елементом технологій масових маніпуляцій є людина, цінності, інтелект, психіка, поведінка людини.

Ф. Хоффман, військовий теоретик Міністерства оборони США, визначає гібридну війну як поєднання регулярних і нерегулярних військ і засобів ведення збройного конфлікту в районі операцій. Гібридизація різних технологій, тактик і методів боротьби створює нові загрози, яким стає все важче протистояти [3, 106].

Термін «гібридна війна» можна розуміти як конфлікт, що передбачає комбінацію різних методів впливу на противника – як насильницьких, так і ненасильницьких, а також наявність стратегії з використанням регулярних військових і невійськових елементів для досягнення конкретних політичних цілей [11, 55].

Концептуалізація терміна «гібридна війна» з'явилася в 2014 році після того, як командувач збройними силами США в Європі генерал-лейтенант Бен Ходжес заявив, що Росія веде гібридну війну в Криму. На цей момент поняття включало весь спектр військових і невійськових дій, таких як: ведення бойових дій, спецоперацій, кібервійни, інформаційних війн, фінансово-економічних війн, політичного протистояння. Відтак формується негативне сприйняття гібридної війни, метою якої є реалізація певних цілей, її називають одним із способів маніпулювання свідомістю [8, 11].

Домінуючою складовою гібридної війни є інформаційний вплив, а точніше – пропаганда, що є видом суспільної діяльності, пов'язаним із масовим переконанням у правильності чи неправильності певних ідей, думок, понять і принципів. Масова комунікація дуже важлива для пропаганди, оскільки вона дає змогу пропагандистам максимально ефективно досягати своїх цілей. Для цього вони використовують практично всі форми масової комунікації, головним чином телебачення та інтернет, для виконання конкретних завдань, спрямованих на корекцію масової свідомості. Пропаганда спрямована на зміну громадської думки та масової свідомості щодо ідеологічних явищ. Для цього пропагандисти свідомо вдаються до міфотворчості й поширюють недостовірні або непідтверджені факти [10, 17].

Гібридна інформаційна війна – це сучасна війна нового типу, яка вже протягом багатьох років розгортається в Україні. Однією з

особливостей такої війни є одночасне використання всіх методів і технологій, зокрема поєднання використання технологій м'якої та жорсткої сили. Серед цих методів і технологій виділяють такі, у яких ворог досяг певного рівня досконалості: розвідка і контррозвідка; інформаційна війна, дезінформація та пропаганда; кібервійни; сили спеціального призначення; недержавні актори (корпорації, релігійні організації, приватні особи), які діють незалежно, але під загальним керівництвом; диверсійні дії; терористична тактика (використання жінок і дітей як живого щита під час нападів на військові та цивільні об'єкти); енергетична війна; економічна війна [1, 399]. Проте за змістом інформаційна війна – це війна насамперед у сфері ідей і цінностей, вона є частиною війни психологічної, яка спрямована не на фізичне знищення людини, а на переорієнтацію її свідомості [8, 8].

Є три рівні інформаційної війни: перший – емпіричний, де факти спотворюють в усіх сферах: економіці, політиці, культурі. На цьому самому рівні постає поняття фейкових новин, які є інструментом у боротьбі за владу як всередині держави, так і за вплив у геополітичному просторі. Інформативні факти в цьому випадку такими не є через відсутність об'єктивного змісту. Інформаційні приводи, чутки спрямовані на маніпулювання громадською думкою та масовою свідомістю задля досягнення певних цілей. Вони розраховані на емоційне сприйняття, а не на раціональну оцінку й критику. Із цього випливає підміна понять і зміна раціонального сприйняття емоційним, а отже, таким, яким можна маніпулювати.

Другий рівень концептуальний. Це спосіб організації інформації, той чи інший спосіб її інтерпретації та способи її інтерпретації. «Інтерпретація – це пошук або пояснення прихованого значення чогось незрозумілого або важко зрозумілого» [5, 117]. Цей процес вимагає критичного розуміння інформації та узгоджується зі світоглядом особи, яка інтерпретує інформацію. Саме цей рівень дає змогу не сприймати всю інформацію як керівництво до дії, а розвивати самостійне мислення.

Третій рівень – семантичний. На ньому перевіряють екзистенційні цінності, відбувається вплив на психологічну сферу людини з метою підміни смислів, поглядів і цінностей одного суспільства системою чужих смислів, більш вигідних противникові [6, 74].

Застосування засобів інформаційної боротьби дає змогу ставити такі завдання і їх досягати:

дезінформація світової спільноти та громадян окремих держав, поширення свідомо неправдивої інформації в ЗМІ й ідеологій шляхом сприяння масовим атакам на свідомість людей. Здійснюється проникнення в різні інформаційні ресурси, бази даних з метою їх знищення або спотворення розміщеної в них інформації; зниження рівня впливу держави на міжнародній арені й відповідного впливу на прийняття рішень. Основною складовою інформаційної війни є інформаційно-психологічна війна, яка виступає інструментом психологічного впливу на маси, містить засоби й методи впливу на масову свідомість і громадську думку. Використання будь-яких маніпуляцій психологічним станом особи для зміни її мотивації, особливо при веденні певних бойових дій або підготовці до них, належить до виду інформаційної війни – психологічної [5, 120].

Гібридна інформаційна війна передбачає ведення інформаційно-психологічної війни з метою впливу на населення в період, коли необхідно не допустити розв'язання відкритого протистояння та збройної боротьби. Основними методами руйнування розуму є маніпулювання, дезінформація та поширення міфів [9, 50]. Дезінформація – метод психологічного переконання, який полягає в навмисному наданні противникові інформації, яка вводить його в оману щодо справжнього стану речей. Яким би сильним не був інформаційно-психологічний вплив, йому можна протистояти. Для цього необхідно провадити превентивні заходи у формі інформаційно-просвітницької роботи, спрямованої на інформування про поточну політичну ситуацію та рішення, які приймає влада. Його мета – формування стійкого морально-психологічного стану [7, 154]. Так само для захисту інформаційного простору необхідні різні превентивні заходи з протидії інформаційним атакам ззовні.

Оскільки пропаганда стосується переважно психологічної сфери людини, мас чи певних соціальних груп, її методи базуються на соціально-психологічних факторах і найчастіше зводяться до певних прийомів і «брудних технологій».

Інформаційна війна є одним із найважливіших інструментів гібридної війни, причому інформаційна складова не тільки входить до складу різних елементів гібридної війни, але може відігравати самостійну роль у міжнародному протистоянні та виступати як самостійний спосіб безконтактної війни. Це найбільша загроза, оскільки метою цієї війни є маніпулювання свідомістю людей.

Контрпропаганда спрямована на розвінчання думок і меседжів противника або опонента. Водночас світовою спільнотою маніпулюють, щоб виправдати свої дії та викликати певні почуття. При цьому інформацію фільтрують, дозують і подають у вигідному для тієї чи іншої сторони світлі.

У цьому контексті доречно розглянути концепцію «м'якої сили» Дж. Ная та механізми її дії на суспільства. На думку Дж. Ная, «м'яка сила» (soft power) діє на основі культури, ідеології, дипломатії та ін., протиставляючись і витісняючи методи «жорсткої сили» (hard power), що діє примусом. «М'яка сила» тісно пов'язана з інформаційними технологіями та використовує непрямий вплив. Вона включає в себе різноспрямовані ідейно-ціннісні структури, які опосередковуються різними культурами, політичними практиками і є продуктом того середовища, у якому вони сформувалися. Окрім цього, «м'яка сила» активно послуговується маніпулятивними технологіями: з метою впливу на масову свідомість формуються необхідні маніпуляторів образи й символи, які впливають на зміну історичної пам'яті та загалом долучаються до формування світу символів-смишлів, який у суспільствах відіграє вагомую роль, оскільки саме на ці уявні символічні й аксіологічні структури значною мірою орієнтується соціальна пам'ять. На думку Дж. Ная, одним із вагомих інструментів впливу, на який орієнтується «м'яка сила» держави, є культура, що включає спосіб життя, ідеологію, набір цінностей та практик, які мають значення для певного суспільства [12]. І тут важливим ретранслятором й інструментом «м'якої сили» є зразки не високої культури, а саме масової, популярної, що здатні робити ці цінності й наративи привабливими для великої аудиторії, орієнтуючись також на лідерів думок суспільства, його експерте середовище, молодь тощо.

Як відзначають дослідники й аналітики, сьогодні інформаційна війна є важливою частиною боротьби за цілісність і незалежність України. Вкладення ресурсів у боротьбу з російською пропагандою може бути ефективнішим у боротьбі з агресією, ніж пряме інвестування в зброю. Контрпропаганда може викрити деякі міфи, що, відповідно, попередить поширення деструктивних ідей і цінностей [1, 394].

Водночас інформаційна війна виявила слабкі сторони українських ЗМІ: безконтрольність нових електронних ресурсів; вільне й активне проникнення антиукраїнських матеріалів у медіапростір України; слабка стійкість до медіавірусів і шкідливого програмного забезпечення, які не тільки поширюють

російську пропаганду, а і є її частиною; відсутність засобів протидії агресивним ЗМІ, які використовує Росія; неналежна підготовка фахівців з інформаційної боротьби [11, 11].

Наукова новизна статті полягає в систематизації та узагальненні основних тенденцій щодо технологій впливу на масову свідомість в умовах інформаційної гібридної війни з акцентуванням на культурній компоненті, зокрема масовій культурі.

Висновки. Гібридна війна, яка стала найбільшим комплексним викликом для глобалізованих суспільств, включає безліч фінансових, військово-стратегічних, соціально-політичних, історико-культурних компонентів, зокрема й кібервійну. Сучасні комунікаційні та мережеві технології виявилися найбільш ефективними й мобільними інструментами гібридної війни між ворогуючими сторонами, незалежно від дієвості військового втручання та сучасної зброї, що використовують різні держави. Загрози гібридної війни стають універсальними та вимагають розробки системних заходів протидії, включно з контрпропагандою в межах стратегій інформаційної безпеки. Феномен інформаційної війни – це практично реалізований захід, спрямований на інформаційний вплив на масову свідомість з метою трансформації усталених світоглядних уявлень, моральних цінностей і принципів поведінки в повсякденній діяльності членів суспільства.

Інформаційну війну як багатоконпонентне явище продовжують активно використовувати як інструментарій пропаганди та маніпулятивних дій, спрямованих на вплив на все населення країни в широкому розумінні, а також на активні громадські й політичні еліти з метою дестабілізувати загальну ситуацію, змінити громадську думку, запровадити протилежні ідеї та ідеологічні конструкції, які можуть чинити тиск на прийняття адекватних управлінських рішень, позиціонування та захист національних інтересів на міжнародному рівні в умовах гібридних інформаційних впливів. Для побудови контрстратегії в інформаційній війні необхідно активно використовувати досвід країн ЄС у протидії потокам дезінформації. Стратегія національної інформаційної політики має передбачати використання багаторівневого та комплексного підходу з урахуванням таких показників, як розвиток інформаційної інфраструктури, індустрії обробки інформації, захист прав і свобод громадян в інформаційному суспільстві, збереження та конфіденційність інформації та ін.

Література

1. Близнюк А. Гібридна війна XXI століття. Пропаганда як основна складова у політичних, соціальних та етнічних протистояннях. *INTERMARUM: історія, політика, культура*. 2015. Вип. 2. С. 390–399.
2. Дарморіз О. В. Війна як концепт соціальної міфології. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 18. С. 33–35.
3. Єнін М. Н., Мельниченко А. А., Мельник Л. І. Гібридна війна як різновид соціально-політичних конфліктів: сутність, технології, домінуючі дискурси. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2019. № 25. С. 102–112.
4. Загорюлько А. П. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «гібридна війна». *Вісник НАДУ. Державне управління*. 2019. № 3 (94). С. 115–122.
5. Кіслов Д. В. Сучасні медіа та інформаційні війни : монографія. Київ : МП Леся, 2013. 240 с.
6. Лукашенко А. І. Ментальні структури агресора в інформаційній війні на прикладі російської федерації: погляд із минулого в сучасність, виклики західному суспільству. *Збірник наукових праць «Гілея»*. 2019. Вип. 144. С. 72–75.
7. Намонюк Ч., Оганян М. Український досвід протидії російській «гібридній» війні. *Наукові записки з української історії* : зб. наук. ст. Вип. 42. 2017 (спецвипуск). С. 153–159.
8. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. *Стратегічна панорама*. 2017. № 1. С. 7–16.
9. Рущенко І. П. Російсько-українська війна: міжцивілізаційна складова конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія соціологія*. 2018. Вип. 12. С. 48–65. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso.2018.12.04>.
10. Сабадаш Ю., Пахоменко С. Сучасні мас-медіа як засоби пропаганди та контрпропаганди (на прикладі конфлікту на Донбасі). *Дилема війни / миру в постгуманному світі* : зб. наук. пр. за матеріалами міжрегіонального науково-практичного семінару із міжнарод. участю (Житомир, 28–29 квітня 2017 р.) / за ред. О. П. Поліщук, Б. Троха, М. А. Журби та ін. Житомир, 2017. С. 17–18.
11. Семен Н. Ф. Російські інтернет-ресурси як чинник інформаційної війни проти України (на прикладі сайтів «правада.ру» та «российский диалог») : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комун. Дніпро, 2018. 23 с.
12. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politic. *PublicAffairs*. 2004. 191 p.

References

1. Blyznyuk, A. (2015). Hybrid war of the 21st century. Propaganda as the main component in political, social and ethnic confrontations. *INTERMARUM: istoriia, polityka, kultura*, 2, 390–399 [in Ukrainian].
2. Darmoriz, O. V. (2017). War as a concept of social mythology. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 18, 33–35 [in Ukrainian].

3. Yenin, M. N., Melnychenko, A. A., Melnyk, L. I. (2019). Hybrid war as a type of socio-political conflict: essence, technologies, dominant discourses. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii*, 25, 102–112 [in Ukrainian].
4. Zagorulko, A. P. (2019). Theoretical and legal analysis of the definition of the concept of "hybrid war". *Visnyk NADU. Derzhavne upravlinnia*, 3 (94), 115–122 [in Ukrainian].
5. Kislov, D. V. (2013). *Modern media and information wars: monograph*. Kyiv: MP Lesya [in Ukrainian].
6. Lukashenko, A. I. (2019). Mental structures of an aggressor in information warfare on the example of the Russian Federation: a view from the past to the present, challenges to Western society. *Zbirnyk naukovykh prats «Hileia»*, 144, 72–75 [in Ukrainian].
7. Namonyuk, Ch., Ohanyan, M. (2017). Ukrainian experience of counteraction to the Russian "hybrid" war. *Scientific notes on Ukrainian history. Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii. Zbirnyk naukovykh statei*, 42 (Special issue), 153–159 [in Ukrainian].
8. Parakhonskyi, B. O., Yavorska, G. M. (2017). Ontology of hybrid war: the game of hidden meanings. *Stratehichna panorama*, 1, 7–16 [in Ukrainian].
9. Rushchenko, I. P. (2018). Russian-Ukrainian War: Intercivilizational Component of the Conflict. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya sotsiologii*, 12, 48–65. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vso.2018.12.04> [in Ukrainian].
10. Sabadash, Yu., Pakhomenko, S. (2017). Modern mass media as means of propaganda and counter-propaganda (on the example of the conflict in Donbas). *Dylema viiny/myru v posthumannomu sviti: zb. nauk. pr. za materialamy mizhrehionalnoho nauково-praktychnoho seminaru iz mizhnarod. uchastiu (Zhytomyr, April 28–29, 2017)*. Zhytomyr, 17–18 [in Ukrainian].
11. Semyon, N. F. (2018). Russian Internet resources as a factor in the information war against Ukraine (on the example of the sites "pravda.ru" and "Russian dialogue"): author's review. thesis ... candidate of social sciences and communications. Dnipro [in Ukrainian].
12. Nye, J. (2004). *Soft Power: The Means to Success in World Politics*. PublicAffairs [in English].

*Стаття надійшла до редакції 05.01.2023
Отримано після доопрацювання 09.02.2023
Прийнято до друку 20.02.2023*